

ПРЕДГОВОР

Да ли разумеш то што читаш? ...
Како бих могао ако ме ко не упути?
(Дап 8 30-31)

ПОВОД

Три су, уопштено говорећи, повода за настанак приложеног *Лексикона библијске ејзејезе* (ЛБЕ): 1) наставне потребе на Православном богословском факултету, 2) међународно позиционирање српске библистике, 3) отварање за интердисциплинарност, односно академска одговорност на пољу друштвено-хуманистичких наука у Србији. Креативно се надовезујући на немало, и често у веома тешким условима стварано, наслеђе библијских студија у Србији у XX веку, *нова српска библијстика* с почетка XXI века оцртала је нове контексте свог развоја и усмерења. Они су делом условљени повратком Православног богословског факултета (ПБФ) на Универзитет у Београду (2004. године), чиме се проширило поље деловања и академске одговорности, а делом новим црквеним и социјалним изазовима који се у освит XXI века појављују пред традиционално правослаvnим друштвима Европе. Реорганизација и модификације наставних програма на ПБФ-у резултирала су многим новинама на пољу теолошких студија. Настава библистике обогаћена је новим курсевима који су имали за циљ да библијске текстове сагледају са више аспеката. Један од тих курсева јесте *Библијска ерминевџика*, односно наука о принципима и методама тумачења Библије. Овај предмет студентима нуди увиде у најважније области тумачења Библије. Иако су његови садржаји били интегрисани и у раније наставне курикулуме, брз развој ове области у другој половини XX века на глобалном нивоу (контекстуалне херменевутике, ревизија историјског критицизма, синхроне методологије, рехабилитација патристичке егзегезе, покушај православних библиста да се позиционирају на мапи светске библистике итд), захтевао је радикалну модификацију програма за овај, као и остале предмете у оквиру библијских студија. Приручници који су до тада постојали на српском језику ни издалека нису могли да обухвате широк спектар поменутих тематика.

1) Формативне године по повратку ПБФ-а на Универзитет су пролазиле, настава библистике је освежена, наставници су бројним публикацијама покушавали да надокнаде пропуштено и надовежу се на актуелне токове међународне библистике. Перманентни притисак академских

активности и рад са студентима, с једне, али и свест о гломазности и комплексности пројекта једног приручника Библијске херменеутике, с друге стране, спречавали су наставнике да приреде један адекватан приручник или уџбеник. Затечени ситуацијом и бројним недоумицама шта је најсврхисходније учинити, родила се идеја о једном *Лексикону библијске егзегезе* који би првенствено студентима теологије, мада не само њима, често сложене и непроходне тематске области библијске егзегезе учинио лако доступним и пријемчивим. Дакле, један од првих и основних повода за настанак ЛБЕ је жеља да се студентима теологије понуди помагало које би им омогућило да лакше прате наставу и савладају градиво из постојећих библијских дисциплина. Тако је настала идеја да студент има на једном и истом месту појмове којима је неопходно овладати, а који би се нашли у материјалном облику – књизи.

2) Идеја о ЛБЕ је отпочела са ‘скромним’ амбицијама. Планирано је да само неколицина колега из иностранства буду део овог пројекта. Међутим, освешћујући значај међународне средине за сваки академски релевантан рад и допринос, временом је дошло до извесног заокрета, тако да је овај пројекат, мало по мало, окупио велик број стручних колега из целог света, различитих конфесија и херменеутичких опредељења. То, међутим, није значило да смо ми упућени на ‘прву помоћ’ и да нам је била неопходна подршка из иностранства да би пројекат успео. Читав пројекат развијао се на принципу *размене*, односно жеље да се српска библестика покаже као што равноправнији саговорник и партнер, а не као потребита и немоћна страна. Циљ је био да српска библестика у свом православном контексту буде препозната као инстанца која посредује сопствени православни контекст на дијалогски и академски компетентан начин. Колико смо пак само научили кроз бројне контакте са ауторима одредница и драгоцене садржаје које су наше колеге из иностранства приложиле за ЛБЕ, читаоци и сами могу да наслуте. Стога је међународна димензија Лексикона врло препознатљива и даје ЛБЕ јединствен квалитет.

3) Академска одговорност на пољу друштвено-хуманистичких наука огледа се у томе што је учешће на пројекту прихватио извесан број колегиница и колега са Универзитета, стручних за разне научне дисциплине, али и отворених за њихово повезивање са библестиком. Теологија, самим тим и библестика, припада породици друштвено-хуманистичких наука. Чини се да ова чињеница, како због политичко-социјалних околности, тако и због извесне теолошке парадигме која је доминирала крајем XX и почетком XXI века у Србији, управо од стране теолога није узета довољно озбиљно, односно нису чињени одговарајући потези да се ова припадност на адекватан начин реализује. Сматрали смо да Библија – поред своје неупитне улоге у Цркви и теологији – поседује изузетну културолошку и интелектуалну релевантност за наше друштво и да је један од задатака *нове српске библестике* да ту релевантност промовише. Један од видова те промоције свакако је то што је колегиницама и колегама

понуђено и препуштено да из своје стручне перспективе укажу на трагове које је Библија оставила или на моменте где је Библија актуелна у сфери културе, наше и глобалне.

Сва три наведена повода за израду ЛБЕ говоре уједно и о његовим главним карактеристикама и намени: он је планиран да буде наставно средство и компетентан водич кроз теме из библијске херменеутике за студенте теологије; он такође нуди и пресек актуелног стања у глобалној библистици, пошто су аутори многих одредница уједно и водећи светски стручњаци за теме које обрађују; он је осмишљен да свима који су заинтересовани за Библију понуди основне увиде у кључне теме ове области. Због свега набројаног, српска интелектуална средина сада има пред собом *Лексикон* који нуди поуздане податке и расуђивања о многим библијским и граничним темама. Имајући у виду чињеницу да се овакав пројекат први пут остварује у српској говорној средини – а судећи по коментарима који стижу из иностранства, чини се да је концепција јединствена и на ширем плану – сматрамо да је неопходно да изложимо теоријске поставке на којима је заснован садржај *Лексикона*.

КОНЦЕПЦИЈА

Концепција ЛБЕ плод је промишљања, анализа и консултовања, како самих приређивача, тако и ширег круга сарадника. *Лексикон* отуда садржајно нема неки постојећи узор или образац из области лексикографије који прати и на који се ослања. Водећа идеја била је двострука. Прво, сматрали смо да пројекту не треба приступити механички, у смислу да само суво академски изложимо садржаје одабраних појмова – то није одговарало нашем херменеутичком укусу, нити би могло имати жељени ефекат у преношењу садржаја. Уосталом, у ери интернета, ‘једним кликом’ се лако долази до дефиниције појмова. Друго, идеја да се *Лексикон* смести у ‘православни контекст’ била је изузетно примамљива, иако је значила тежи пут. Пошто нисмо желели да *Лексикон* буде ‘православни’ у уско професионалном смислу – сами садржаји библијске поруке пружају жесток отпор таквом приступу – отворило се питање: како ЛБЕ дати ‘православну арому’, како да буде препознат као инстанца која посредује сопствени православно контекст али на дијалогски и академски компетентан начин? Било је потребно да прође време, да се материјали и идеје множе, како би концепција ЛБЕ полако добила своје контуре. Основна теза која је узидана у темеље *Лексикона* гласи: библијски текст је *историјски џексџ*, али с једне стране, то је *џексџ* који има своју *историју*, а с друге, то је *џексџ* који *исџисује* нашу *историју* као *јојединаца* и *цркава*. Схваћен на овај начин, од тренутка настанка и путујући кроз векове, библијски текст нам је данас вишеструко испосредован. Историја и теорија тих посредовања, уз поштовање „другости“ текста, тј. поштовање према библијском тексту у његовом сопственом историјском контексту, као и

садашњи тренутак као моменат потенцијалне актуализације текста за савременог човека, чине окосницу *Лексикона*.

Пратећи и правећи такву херменеутичку путању, у један од фокуса дошло је питање контекста, и то на троструком нивоу:

1) *Контекст настанка библијских текстових*. У овом дијахронијском оквиру нагласак је стављен на историјски контекст настанка текстова. Посредно је расветљен 'додир' библијског текста у настајању са светом у којем је састављено Писмо (блискоисточни и јелински културни простор), чиме је додатно назначена важност контекста као херменеутичког феномена. Такође је обрађена методолошка усмереност дијахронијских истраживања, то јест историјско-критичка метода у свим њеним корацима (критика текста, литерарна критика, историја облика, историја традиција, историја редакција, религијско-историјска компаративна метода), укључујући археологију, културно-историјску психологију, социолошки приступ итд. Кроз ова истраживања нарочито се показује литерарност Библије: стилске фигуре (нпр. алегорија, машал, метафора, парабола) и књижевне врсте (казивања, дијатриба, новела итд) присутне у Писму, као и корпуси текстова (Петокњиже, пророчка књижевност, еванђеља, посланице итд). На тај начин долази се у непосреднији однос са Писмом и увиђа се његова литерарна, 'људска' димензија, а тиме и свест о потреби за његовим изучавањем. Тако се читаоцу дају основне смернице за даље самосталније изучавање Писма, а управо је то један од најважних циљева и функција ЛБЕ.

2) *Контекст пријема којима је преношен текст*. Ово се односи на разне видове и форме преношења и посредовања библијског текста. Обрађени су рани преводи (таргуми, Септуагинта, сиријски преводи итд), као основна рецепција Писма и његова инкултурација у античком свету. Поседна пажња посвећена је рецепцији Писма у источноправославном предању. Писмо је темељно сагледано кроз отачку егзегезу (велики број одредница је из овог домена), богослужење (обрађиване су богослужбене књиге, службе и химнографија кроз призму присуства Писма и његовог утицаја), као и канонско предање и иконографију. Обрађен је сет појмова из области јудејске егзегезе (мидраш, халака, масорети итд). Поседно су опширно (за стандарде лексикона) обрађене егзегетске методе особене за отачку егзегезу (алегореза, историјско-граматичко тумачење, типологија), као и форме тумачења (коментари, глосе, катене итд). Текст је сагледаван у његовом каснијем, практичном коришћењу (тестимонија, подела текста), што се нарочито огледа у његовој богослужбеној употреби. И у овим одредницама пажња је обрађена на контекст тумачења (нпр. јелински културни простор) и разноврсне путање рецепције Писма (житија, црквена историја итд).

3) *Контекст савремене рецепције библијског текста*. Овај је аспект из више разлога важан. Пре свега јер се то тиче нас – савремених реципијената. Због тога су, поред историјског критицизма, представљене и остале савремене егзегетске методе (нпр. дискурзивна анализа,

наративна анализа, прагматичка анализа, реторичка анализа), приступи (канонски, контекстуални, психолошки итд), херменеутичке теорије (историзам, повест деловања, структурализам итд), као и шири културолошки амбијент везан за савремени свет, а тиче се идејних и културолошких феномена (нпр. ренесансе, рационализма, просветитељства, романтизма, релативизма, постмодернизма итд). Обрађени су темељни херменеутички појмови (нпр. знак, значење, предразумевање, смисао, херменеутички круг), као и битни феномени за савремену библијску егзегезу (аналогија, дискурс, интертекстуалност, хипотеза итд). Један од основних циљева био је да се укаже на културолошку условљеност тумачења и нужну интеракцију библијске егзегезе са савременим светом, која је наравно постојала и у прошлости.

Теолошки посматрано, Писмо је сагледано као темељ и инспирација различитих теолошких промишљања. У том духу показани су различити видови теологије настали у већој или мањој мери на библијском тексту (библијска, апофатичка, катафатичка, дијалектичка, теологије ослобођења итд). У ЛБЕ присутно је неколико ‘чворних одредница’ које га појмовно ‘увезују’ као нпр: егзегеза, теологија, херменеутика, преводи Библије, приступи итд. Поред уже, црквене рецепције, Писмо је третирано и у свом ширем културолошком оквиру. Тако је Библија сагледана кроз ликовну уметност, музику, књижевност и филм, будући да је Библија књижевно дело и да је, као такво, део религијске и философске традиције али и део опште историје уметности.

Када је реч о већ помињаним посредовањима – која се изричито истражују у оквиру историје тумачења и повести деловања (историје учинка) библијских текстова – нарочиту тежину имају она посредовања која су карактеристична за православни контекст. Једна од важних одлика је наглашавање историјске перспективе у смислу да су неке одреднице – код којих је то смислено – обрађене кроз дужу историјску перспективу него што је то уобичајено за овакве лексиконе (узет је у обзир антички, ранохришћански и савремени аспект, нпр. епистемологија, контекстуални приступ, сродност). *Лексикон* је добрим делом, поред опште православне, усмерен – где је то било могуће – и на српску средину, њену рецепцију и перспективу посматрања. То се види у одредницама као што су житије, повеља, фреска итд. где је узета у обзир и српска рецепција, затим на примеру апокрифа (апокрифи уопште и словенски апокрифи), а такође и на примеру превода, где су посебно обрађивани словенски и српски преводи. То је директна последица приступа који се заснива на контекстуалности, али то истовремено захтева да се схвати и наш сопствени контекст.

КОНТЕКСТ

Настанак оваквог ЛБЕ вишеструко је важан и специфичан. Особеност рецепције библијских текстова у православним црквеним контекстима

може се сагледавати из два угла. Први је везан за чињеницу да је правослађе имало извесну тенденцију ка холистичком приступу библијским текстовима. Холистички приступ тексту Библије подразумева могућност да се текст интерпретира са различитих позиција, како теолошких, тако и друштвених наука укључујући различите медије: писану реч, звук, боју итд. Други се, пак, односи на специфичне историјске околности већине друштава доминантно православне вероисповести.

1) Живљење вере у православној Цркви било је усмерено на целовитост доживљаја и религијског израза. Црква је простор у коме се активира целовитост човекових могућности да прими и изрази религијску поруку. У том смислу библијски текстови нису доживљавани првенствено и само као независне писане, текстуализоване, откривењске истине намењене појединцу да их усваја у самоћи и изолованости свога постојања. У православном црквеном контексту Библија се није само текстуално тумачила, већ се певала, украшавала, показивала, била извор молитве, аскезе и надахнуће за уметнички израз. Библијска реч (текст), интегрисана у Литургију, произношена је на различите начине. У савременој библистици је препознато и признато да би управо холистички приступ могао бити најважнији допринос православне библистике глобалним библијским студијама.

2) У погледу историјских околности, треба имати у виду да су готово све традиционално православне земље вековима биле под турском окупацијом. Тај дути период поробљености снажно се одразио на њихову културу, црквени живот и теолошка промишљања. Током векова православно народи су покушавали искључиво да физички опстану, борећи се за основне слободе и држећи се свог хришћанског идентитета. Док се на поробљеном Истоку одвијала борба за голи опстанак, у Западној Европи цвetaо је дух ренесансе, научне револуције, просветитељства; преиспитивали су се нови приступи Библији, етаблирао се историјски критицизам и нове научне методе. На православном Истоку у том периоду Библија је реципирана искључиво кроз слушање библијских текстова на богослужењима, док је на Западу текст сам за себе стицао аутономност. Додатни проблем на православном Истоку био је везан за разне покушаје прозелитизма (нарочито у Грчкој) од стране протестантских заједница са Запада, које су покушавале „са Библијом у рукама“ да поново крсте православне. Ови покушаји оставили су дубоку трауму на православно сагледавање Библије. У појединим моментима црквени великодостојници су, уплашени да ће национални и конфесионални идентитет народа бити угрожен, забрањивали приватно читање Библије, као и употребу превода. Неретко се и данас у православним круговима приватна читања и проучавања Библије проглашавају протестантском, неправославном праксом. Овакво схватање последица је поменуте историјске трауме, а у суштини самом православном Предању овакав став је потпуно стран и неприхватљив (као што ће у многим одредницама ЛБЕ бити јасно показано).

После Другог светског рата (а Русија већ од 1917. године) готово све традиционално православне земље (са изузетком Грчке) постале су комунистичке. Православни факултети нису више могли да буду део Универзитета и академски рад тиме је био озбиљно ограничен. У таквим околностима нити је могло доћи до адекватне и креативне рецепције постигнућа на пољу библијских истраживања на Западу, нити је била могућа њихова процена са становишта православног црквеног искуства. У атмосфери када је апологетика била кључна теолошка дисциплина, није било могуће развијати никакав, самим тим ни библијски критицизам. Јасно је, дакле, да је и савремена православна библистика под утицајем многих политичких, социјалних, економских и других фактора, који су у основи спречавали, а нажалост и данас је то чест случај, развој библијских студија и адекватну процену значаја Библије за православну теологију и црквени живот, као и њену потентност и нове перспективе за проповед хришћанске вере у савременом свету.

ПЕРСПЕКТИВА

Православље је данас позвано да одговорно оживи управо предањски, холистички приступ библијском тексту у новонасталим околностима савременог света. Оно то наравно неће постићи тако што ће да понавља начине који су у прошлости били холистички, већ тако што ће креирати сопствени холистички приступ у времену у коме живимо, а које је другачији од прошлих у којима су тумачи тражили сопствене путеве актуализације порука библијских текстова. Холистички, наравно, не значи идеолошко-униформисани, него управо нешто томе супротно. Холистички приступ треба да изрази сво богатство и разноврсност библијских текстова и њихове путање и рецепције. Он треба да је израз мноштва сабраног у неком јединству вишег нивоа. С друге стране, ако треба тражити парадигме у историји, онда то треба чинити тако да се ослонац нађе у оним парадигмама које су резултирале креативним и садржајно најефикаснијим постигнућима на пољу библијске егзегезе – као што је то период раног хришћанства, а не у оним историјским периодима када су околности парализовале и онемогућавале развој библијске теологије – као што су позна Византија и турско ропство.

Поред тога што оваква концепција ЛБЕ има за циљ да пружи важне и не увек лако доступне податке из теорије и историје тумачења Библије, такође је потребно нагласити још два важна херменеутичка циља:

1) Неопходно је да се скрене пажња на сам библијски текст, да се јасно укаже на чињеницу да он поседује одређену аутономију у односу на бројна посредовања кроз која је историјски пролазио. Историјско-филолошка истраживања (историјско-критичка метода) омогућавају да се очува „другост“ библијског текста, тј. омогућавају да текст не престане да буде инстанца која пророкује и коригује, неугушен и непоробљен

субјектом који не(само)критички у библијски текст читава све оно што је многобројним посредовањима – објективним и субјективним – ускладиштено у његовом спознајном апарату. Овај феномен је нарочито присутан у православљу, где и даље постоји извештан отклон од непосредног додира са библијским текстом. Један од најочигледнијих примера је тзв. неопатристичка синтеза, чији су се представници једва ослањали непосредно на библијски текст. Међутим, повратак оцима није могућ без повратка Писму, јер су се отачка теологија и духовност управо заснивале на библијском штиву.

2) Битно је да се укаже и на спознајну перспективу савременог читаоца Библије – његов однос са Библијом је посредан, тј. испосредован (најпре преводом текста), што представља неминовност историјског бића и знања које је условљено контекстом одређеног историјског тренутка. Теолошким речником може се рећи да је то нешто што му је *даровано*. Имајући у виду, од посредовања независне, потенцијале библијског текста и своју епистемолошку ситуацију, савременом читаоцу се ЛБЕ нуди као водич и путоказ кроз лавиринте спознаје и самоспознаје инспирисане поруком Библије која говори о путевима и странпутицама односа Бога и човека. Стога је важна улога *Лексикона* да подстакне и помогне при изучавању Писма – Књиге која је вековима надахњивала теологе, мислиоце и уметнике и која је у темељу наше културе. То свакако не значи занемаривање посредовања, створених кроз векове дугу традицију, него управо подстиче на нове видове тумачења библијског текста у данашњем контексту.

НАПОМЕНЕ

На изради *Лексикона* учествовао је велики број колега – укупно 104 са приређивачима. Од тога је 47 колега из иностранства, водећих стручњака у својим дисциплинама. Довољно је поменути оне најпознатије као што су: Улрих Луц, Емануил Тов, Герд Тајсен, Гинтер Штембергер, Валтер Дитрих, Кристоф Домен, Конрад Шмид, Карл-Вилхелм Нибур, Јорг Фреј, Тобиас Никлас итд. Њихово ангажовање овом *Лексикону* даје вишеструку тежину. Велики допринос су и одреднице колега са библијске групе као и осталих колега са Православног богословског факултета. Укупно 22 наставника са ПБФ-а писали су одреднице из својих научних области, из перспективе тумачења текста Библије. Запажен број докторанада са библистике такође се потрудио око израде ЛБЕ, и у потпуности оправдао поверење. Они су углавном обрађивали одреднице из домена њихових тренутних истраживачких усмерења. Одреднице је писао и један број колега са Београдског универзитета, чије се научне дисциплине на различите начине преплићу са Библијом, као и неколико угледних стручњака са других високих школа (особито Милан Радовановић). У помоћ су нам притекле и колеге из Републике Српске (Бања

Лука и Фоча). Такође, допринос је дао и један број српских научника који су тренутно ангажовани у академским круговима широм света. У овом пројекту учествовале су и колеге различитих конфесија из многих земаља: Немачке, Швајцарске, Америке, Грчке, Велике Британије, Румуније, Аустрије, Русије, Израела, Бугарске, Шпаније, Италије, Финске, Белгије, Словеније, Аустралије и Гане. Поред истакнутих библијских стручњака, свој допринос дали су и водећи православни теолози као нпр. Ендрју Лаут, Џон Бер, Христос Караколис.

Једна од техничких особености ЛБЕ јесте то да је он урађен једноставно. Основни разлог за то била је боља прегледност и снажажење при његовом коришћењу. Нарочито су значајне упутнице (↑↓) на спољашњим маргинама, чији циљ је да читаоцу стручно и визуелно олакшају употребу. Поред литературе која прати сваку одредницу, на крају смо навели посебан списак (библиографија) који обухвата релевантне радове из области библијске херменеутике, отачке егзегезе, као и херменеутичко-идејних усмерења која су се одражавала на библијску егзегезу. *Лексикон*, наравно, прате остала стручна и техничка помагала: листа скраћеница, листа аутора са афилијацијом, транслитерација јеврејских слова, листа скраћеница античких дела и именски индекс.

Лексикон библијске егзегезе реализован је у оквиру пројекта Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати (под евиденционим бројем 179078), који се изводи на Православном богословском факултету, а финансиран од стране Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије. Као што је већ вишеструко наглашено, ЛБЕ је производ 'сабране памети' како домаће, тако и иностране. Међутим, поред учешћа у писању одредница и помоћи на нивоу стручних консултација, један број колега знатно је помогао да се ЛБЕ појави у овој форми и у оваквом садржају. Стога, овом приликом желимо да се захвалимо онима који су томе допринели. Захвалност изражавамо проф. Богољубу Шијаковићу, шефу пројекта, који је поред стручне и колегијалне подршке много учинио за објављивање ЛБЕ. Проф. Владану Перишићу који нас је повезао са једним бројем истакнутих иностраних православних теолога, аутора неколико одредница. Асистентима Ненаду Божовићу и Данилу Михајловићу за сву помоћ коју овде није могуће подбројати. Њихов ангажман може се само објаснити метафором 'шестокрили'. Благодарни смо нашим студентима-докторандима који су нам много и технички помагали: Јовану Станојевићу, Ненаду Зекавици и Душку Орашанину; лекторки Милицы Мутавцић, многим преводиоцима (нарочито Марини Стојановић, Оливери Копривици, Фиви Савковић и Душици Крафт) као и читавој екипи млађих колега са мастер и основних студија (бинстовцима – сарадницима Библијског института), који су прегледали завршну форму рукописа. Захвални смо и колегама Андреју Јефтићу, Србољубу Убипариповићу, Растку Јовићу и Дарку Крстићу на додатној стручној помоћи. Посебну захвалност изражавамо

Цркви Господњој у чијем окриљу се све ово дешава и Православном богословском факултету, нашој *alma mater*. Коначно, највећу захвалност дугујемо нашим породицама, које су се невидљиво али дубоко уградиле у овај пројекат.

О Јовањдану 2018. лета Господњег
Родољуб Кубат / Предраг Драгутиновић